

ELIZA ETA EUSKAL KULTURA

Historia bati zenbait ohar

JOSEBA INTXAUSTI

Eliza» eta «euskal kultura». Hitzetan galdu aurretik, has nadin berorien esanahia zerbait mugatzen. Adiera ezberdinetan erabili ohi da «eliza» hitza, eta hemen adiera zehatz hau ezarri nahi diogu: Eliza Katolikoa deituaren zerbitzuan *ex professo* eta ogibidez diharduten emakume eta gizonezkoen taldea, alegia. Horrela mugaturik erabili nahi dugu, ba, hitza, esprski edo testuinguruarekin bestelakorik adierazten ez dugun bitartean.

«Euskal kulturak», ostera, euskarazko kulturaren edozein agerpen esan nahi du orrialde hauetan, nahiz eta Euskal Herriko historian baditugun beste hizkuntzetako azalpenak eta bai-

ta bestelako kultur eremuak ere (arte plastikoak, musika, dantza, etab.). Noski, kultur azalpenekin batera, euskararen hiztun-
goa —euskaldungoa— da gogoan duguna, mendeak zehar ia
osorik elebakarra izan dena, edo noizbehinka elebiduna ere. Ba-
rruti horretara bilduko gara, beraz, orrialde hauetan.

Jakina denez, hiztun-
go baten kultura ez dago bero rrek min-
tzatzen duen hizkuntz tresnara mugatzerik, eta hainbat eta
hainbat eduki kulturaletan hedatu eta loratzen da. Horregatik,
hizkuntzaren beraren erabilpen soila baino bero rren eduki-ga-
rapena eta agerpen soziala dira hemen aintzakotzat hartu nahi
ditugunak.

Hortaz, euskararen Elizako erabilpena, ezagutza, sustape-
na, edo haren kanpotik eliztarrek izan dituzten euskararen
aldeko jarrera eta lanak, bere etxe barnerako emandako hiz-
kuntz arauak nahiz kanporako ere sortutako lan mintzatu eta
idatziak, eman zaion antolakuntza soziala, etab.: dena da inte-
resatzen zaiguna.

Elizaren eta euskal kulturaren harremanez galdetzean, ez
dugu nahi itaun hori *Elizaren kanpotik* bakarrik egin (hau da,
euskal kulturari kanpotik letorkiokeen kristautzeari buruz
galdera eginez, nahiz eta nornahik eta ez-fededunak honetara-
ko ere eskubide osoa izan), baizik eta *Elizaren beraren euskal
inkulturazio historikoaz* gaur egungo eliz pentsamenduak dakar-
tzan eskakizunen argitatik ere jakin nahi genuke zerbait. Be-
raz, bi galde-molde daude hemen aurkezten dugun gogoeta
honetan: historia eta antropologiatik egin daitekeena, eta Eli-
zak berak bere Teologiatik egin behar duena.

Ez dago esan beharrik ere: gai hau aspaldidanik ukitu izan
da gurean, eta azken hogeita hamar urteotan eztabaidagai ere
izan da, eta esanahi handiko taldeek aztertu izan dute, gaine-
ra, ikuspegi ezberdinetatik. Hala nola, Euskal Herriko Apaizen
Koordinakundeak, Loiolan bildu ohi izan ziren euskal Lekaide-
-Lekaimiek, Erljioso-Elkarteetako Nagusien Batzarrek eta
Euskal Herriko Gotzainek¹. Izan da, bestalde, aipaturiko harre-
man historikoei buruz azalpen irakurgarriak eman digun inte-
lektualik ere².

Guk, hemen, hizkuntzaren historia sozialetik begiratuko ditugu Eliza/Euskal Kulturen arteko harremanak, betiere hizkuntzaren normalkuntza sozio-kulturalak dituen eskakizunetatik eta Elizak berak herrien baitango eliz inkulturazioaz duen historia eta pentsamendutik³.

KRISTAUTZEA ETA ERDI AROA

Euskal Herriko biztanle eta euskaldunekin kristauek izan zituzten lehenengo harremanak nahikoa goiz gertatu ziren seguraski; beranduenik III. mendean edo izan zitekeen hori, eta ez orduko Euskal Herri zabalagoaren mugetan bakarrik, baita gaur egungo Euskal Herriarenetan ere. Gero, hemengo gizar-terea kristautze orokorra bare eta soseguz joan zen betetzen, beharbada Kristau Aroko lehenengo milakadaren hondarre-tera arte.

Hemen agertu aurretik, Erromako Eliza kristaua latinduta zegoen, lehen hamarkadetako bere elebitasun greko-latinoa albora utzita. Aurrerantzean, Mendebaldeko Elizak latin-batasuna hobetsi zuen, Elizaren beraren batasun-sinbolo izateraino eramango zen hizkuntz batasuna, hain zuzen.

Honela, Inperioko politika latintzaileak Erromatik Elizak eragin zuen hizkuntz politikan aurkitu zuen bere segida kultural eta eliztarra. Erabaki hark ezinbesteko eragina izan zuen Mendebalde europarreko herri ez-latindarren hizkuntz ondarearen gain. Huraxe gertatu zen, beraz, Europako bigarren latintze-une handia. Batere argi ezagutzen ez ditugun arrazoiengatik, euskarak azken finean aurre egin ahal izan zien latinaren bi eraso hauei, inguruko beste hizkuntzak itoarazi zituenean berak bereari eutsiz lehenengo, eta ondoko kristautze-prozesu mantso-*ra* harian-harian egokituz, gero.

Liburu baten mezulari eta Hitzaren bozeramale ziren misiolari heldu berriek erabili zuten, noski, euskara beren predikuetan; izatez, Eutropiok utzi zigun V. mende-hasierako lekukotasunak hori adierazten duela dirudi. Bestalde, hizkuntzaren *bera* *ren corpus*-ean, Kristautzearen eragina erakusten digun aski

aztarna geratu da. Dena den, Ebanjelioaren eta jatorrizko euskal kulturaren topaketa hartan elkarrekiko egokitzapena ez zen beti samurra gertatuko, ondokoetatik ondoriozta daitekeenez.

Elizaren Euskal Herriratzea, ordea —edo nahiago bada, Elizaren euskaltzea—, ez zen lagundu alfabeto berri baten sortzearekin, ez itzulpen bibliko-liturgikoekin, ez eta euskaraz idatziriko literatura erlijioso batekin, nahiz eta Ekialdeko Eliza kristautetan ohikoak izan horrelako berrikuntza kulturalak. Euskal Herria Mendebaldeko Eliza latindarraren altzoan jaio zen, eta hemen ohi zen bide elebakarragotik ibili behar izan zuen.

Izan ere, Euskal Herriko kristautzea burutzear zegoenean, Ekialde-Mendebaldeen arteko mugaldeen bizi izandako kultur gatazkek ongi erakutsi zuten zein zaila zen, Erromaren pean, arautua zegoen hizkuntz politikatik at joan nahi izatea. Mendebaldeko herri eslaviarren ebanjelizatzean ikusi zen hori, berri ere: IX. mendean Zirilo eta Metodoren elizgintza hizkuntz herritarra guztiz gatazkatsua gertatu zen, interes politiko-kulturalen sasietan tratatzean. Gure egunak arte luzatu dira orduan gertatutakoen oihartzunak. Erromak ez zuen maite halako hizkuntz inkulturaziorik bere misio gintzan.

XIII. mendetik aitzina, berriz, gaztelania edo katalanarentzako estatus kulturala eta hizkuntz nagusitasuna finkatzera zihoazenean, euskarak apenas izan zuen aukera handirik. Latinarekin zuten hurbiltasunagatik, gidaritza kulturala eramango zuten gizarteak latinduak zirelako eta mundu profauean bezala eliztarrean ere boterea beren alde izan zutelako, hizkuntza erromanikoak sartu ziren latinak uzten zituen zirrikietatik —gogora Gaztelan Alfontso Jakituna eta hain bertakoa dugun Berceo, edo Katalunian Jaume I.a eta Raimon Llull—.

Euskaldungoak behar eta merezi zuen kristau literatura jantzia ez zen jaio. Ez dugu ezagutzen kristau herriarentzako Erdi Aroko euskarazko literatura erlijiosorik, eta euskarazko prediku eta katekesi mintzatuak ere seguraski ongi murriztak ziren euskaldunen eliz heziketan: gaztelaniazko XIV-XV. eta ko dotrinen oso atzetik datoz XVI. ean ditugun euskarazkoak (El-tso 1561, Betolatza 1596).

ERREFORMAK ETA KONTRARREFORMA

Eurpako beste herri anitzetan bezalatsu, gurean ere Ernazimentuak eta bi Erreformek (katoliko-protestanteak, alegia, Kontrarrefoma barne) eskaini zioten egokiera berri bat euskaldungoari, hizkuntza eguneroko bizimoduetatik kultura idatzia-
ren mundura jasotzeko.

Urte berean, 1545ean, Nafarroa Behereko apez batek (Bernart Etxeparek) euskarazko lehen liburua eman zigun, eta J. Bernal Diaz de Luku —jatorriz arabarra, eta agian euskalduna ere?— Kalahorrara gotzain gisa etorri zen, berehala euskarazko prediku eta katekesiaren premia aldarrikatuz, Trentoko Kontziliarako irteteko unean. Urte-muga sinbolikoa huraxe.

Zantzu horiek gora-behera, XVI. mendeko obra erlijioso-literarioa Nafarroako Erreginarean eta Artzain kalbindar baten eskuetatik etorri zen: J. Leizarraga-ren euskarazko *Testamentu Berria* (1571), eta horrekin batera baita eliz zerbitzuetarako beste zenbait liburuxka ere.

Bazirudien, ba, garai hobe baten atarian ginela. Zoritzarez, hastapen hark ez zuen segidarik izan, eta Kontrarreforma katolikoa aski geldo eta beldurkiagoa gertatu zitzaigun. Badakigu Trento ondoko erabaki eta arauak gure herritarrei euskaraz ere azaldu zitzaizkiela 1560.etan, hain zuzen prediku haien albisteak dira orain Arabako Lautadako euskararen agiri lekukoak gertatu zaizkigunak.

1550etik 1700era doan mende t'erdian, euskal Elizbarrutiek ez zuten ahanzi beren kristau herria euskalduna zutenik, eta ezagumendu horren ondorioz, Kalahorrako Sinodo-Batzarrek euskarazko politika jakin bat antolatu nahi izan zuten, euskarazko predikuaz eta urteoroko euskarazko dotrinen argitalpenaz beren arauak emanez (1621, 1700). Bestalde, Iruñeko Elizbarrutian ere euskararen eskualdeak lurralde erromantzatutik bereizita ikusten ziren, haietarako eta honetarako hizkuntz trataera bereziak arautuz: Gotzaindegiko zereginetan erdal (*romanizados*) eta euskal (*bascongados*) herrien hizkuntz egoera hori ofizialki hartu behar zen aintzakotzat.

Era berean, gotzain-jurisdikziotik kanpo, Erlijioso-Elkarteen komentu-etxeak sortzean, berorien eraikileek zenbaitetan go-goan hartu izan zituzten erlijioso-etxe horien euskarazko erantzukizunak ere (Arrasate 1579, Zarautz 1617), edota parrokieta predikuetarako herri-agintariak espreski eskatu izan zioten Elizari kristau euskaldunekiko zerbitzuak hobetzea, Iruñean hiriko zinegotziek egin zutenaren antzera (1604). Elizari espreski egindako eske hauek garaiko eliz pastoraltza eta hizkuntz politikaren eskasiak azpimarratzen dizkigute.

Euskal Herrian Eliza pisu larriko erakundea zen, bertako kultur bizitzan batez ere; besteak beste, honegatik du Elizaren hizkuntz politikaren historiak halako interesa. Hala ere, herri-erakundeak ere hor zeuden, eta berauei zegokien bereziki gure ondare kulturalaz arduratzea. Elizarena bere testuinguru sozialean ulertzeko ere komeni da herri-erakunde horietaz zerbaite esatea.

XVI-XVIII. mendeetan Euskal Herriko lurralde euskaldunak ia osorik eta erabat elebakarra zen, bizi euskaraz bakarrik bizi zena. Jendarteko hizkuntza euskara zen, eta batez ere tokiko erakundeetan ere euskara zen herritarrek zerabilten hizkuntza mintzatua. Hala ere, bertako zenbait giza-talderen interesek eta erbestetik erakundeetan egiten zen bortxak Herrialde-Batzarretan gaztelania ezarri zuten hizkuntza idatzi bakarizat, eta debekatu egin zen, gainera, euskaldun elebakarrik batzarlagunetarako hautatzea, data ezberdinetan ageri zaigunez (Gipuzkoan 1528, Bizkaian 1613-1633, Araban 1682). Eta Erakundeetako hizkuntz ofizialtasunaren eremutik at, euskararen sustapen kultural eta sozialean hutsaren hurrengoia izan zen haien ahalegina. Horrek denak, ba, gure herri-Erakundeak Elizaren aitortpen eta erabilpenaren atzetik utzi zituen, oso atzetik ere.

Baina aipatu ditugun eliz arauak gora-behera, ez dirudi XVI-XVII. mendeetako euskarazko predikuak eta katekesiak hedapen oso eta iraunkorrik izan zutenik. Horren ondorioz ez dugu ezagutzen garai hartan heziketa erlijiosoak lortutako biztanleriaren alfabetatzerik, herri protestanteetan gertatu zena-aren antzekorik alegia.

Euskarazko eliz kulturgintzan, Hegoaldea atzeratuagoa zeto-
r ren, nonbait, Iparraldea baino, hemen sortu baitziren Kontra-
rreformaren barnean eliz pastoraltzarako euskarazko idazlanik
umotu eta onduenak (1617-1643). Apez-talde baten emaitza
izan zen hori, Bertrand Etxaus gotzain euskalduna akuilari
zela: ez gaitu harrituko, ba, Axularrek bere *Ger*o apezpiku ho-
ni eskaini izanak (1643).

ALDAKETA-GARAIAK (XVIII. MENDEA)

XVIII. mendeak, ordea, berritasun handiak ekarri zituen
Hegoaldean, zenbait elizgizonek eliz predikuen hizkuntz duinta-
suan eskasa salatu eta lanbide horretan molde landuagoak era-
kutsi zituztenean. Larramendik goraki eman zuen aditzera be-
re kexua, eta Kardaberaz ez zen atzean geratu, jardun horre-
tan ez ezik, euskaldunek Elizan eta gizarte zibilean zituzten es-
kubide linguistikoak aldarrikatzen ere, halako hizkuntz *idea* -
rium teologiko bat iradokiz (1661).

Uste liteke, gainera, Arabako euskararen galera bizkortuak
gertutik hunkitu zuela hainbat arabar eta elizgizon, eta kultur
ondare honekiko kontzientzia berri bat sumatu zen Elizan ere.
Hain zuzen, eliz agiri bati zor diogu garaiko Arabako lurralde
euskaldunaren albiste zehatza. Araba, parte on batean euskal-
duna baitzen, artean, 1787an Gasteizko Bikaria deituaren
eskualdeetan. Baina behatzaileak bazekien hizkuntz galerak ba-
zuela eliz jendearekin ere zerikusirik.

Landazuri historialaria izan zen galeraren arrazoi-tako bat
apezen utzikerian eta erdaldun-elebakartzean ikusi zuena. Ge-
rora, XIX-XX. mendeetan, Elizari Nafarroarekiko eta frankismoa-
ren garaietako zenbait eliz jokamolderen aurrean berri-tuko zen
salakuntza aurreratu zuen Landazurik, hau da, fededun eus-
kaldunekiko zabarkeria, euskararekiko mesprezua eta, azkenik,
eliz Erakundeak emandako arauak Elizak berak ez betetzea.

Dena den, apez euskaldunen laguntzarako nahiz kristauen
katekesirako sorturiko idazlanek ez zuten beti bide samurra izan
a rgitaraturik kalera iristeko, aginte zibilak jarri zituen eragoz-

penengatik hain zuzen. Kardaberaz eta Gerriko-ri ezarritako debeku eta eragozpenak adibide argigarriak dira, horretan. Bote-re zibilak eliz eginkizun hauetan esku-sartzea XX.ean areagotu baizik ez zen egingo, Errepublika frantses laikoan bezala Canovas-en Errestaurazioan, eta gerraurreko eta osteko diktaduren pean (1923-31, 1936-75).

Baina, genekarren harira itzuliz, esan dezagun XVIII. mende hura erabakiorra izan zela Hegoaldean literatur edo euskal kultura idatzi baten tradizioa sortu eta finkatzean, izan ere idazlanak euskaraz emateaz gain hizkuntzaren erabilpeneko tresnak ere sortu baitzituen (Gramatika, 1629; Hiztegia, 1745). Orduko lana, eta 1750-1850.eko eliz zerbitzurako produkzio ugariagoa, dena, ia osoa elizgizonen zor zaie.

Ez dago abantzu esan beharrik ere, hau dena herri-herriarekin ari ziren apez langile saiatuei zor diegula, apez jende apalenari, ez besteri. Eta protagonista hauen merezimenduak aipagarriak dira, izan ere eliz erakundeak ez baitziren beren prestakuntz urteetan eta Seminarioetan euskaraz idazteko gaikuntzarik eskaini; apez lanerako tresnak, bestalde, erdal hizkuntzetan eskaintzen zitzaizkien (latinez, gaztelaniaz, frantsesez).

Axular, Agirre, Haraneder, Kardaberaz, Mendiburu, Gerriko eta abarrek ez zuten lan egin eliz Hierarkiak gidaturiko plangintzaren baten barnean, nahiz eta halakoren premia gorriarik nonahitik ere agerian zegoen⁴; Pabeko Sinodo kalbindararren etsenplu onak indar gutxi izan zuen Eliza Katolikoaren buru zuzendarietan. Leizarraga eta leizarragatarrak ez ziren mundu honetakoak⁵. Horregatik guztiagatik, apez eta fraile euskaltzale xume haiek gure ezagutza eta aitortpena ongi irabaziaz dute, euskal letretara egin zuten ekarpen apal baina nekettsuagatik. Euskal basamortu instituzionalean, beste inork ez bezala, aurrea hartu zioten ondoko euskalgintzari.

EUSKO PIZKUNDEAREN ARRASTOAN (1876-1936)

Azken Karlistadaren bukaeratik edo Foruen ezabapenetik (1876), gerra arte (1936) eta Franco-ren heriotzeraino doan men-

deak (1975), euskal kulturarekiko Hierarkiaren jarrera pastoral eta jokamolde politikoaren historia aberatsa eskaintzen digu. Hala-beharrez, eliz buruzagitzak eskakizun bikoitz eta kontrajarri baten tartean jokatu behar zuten Penintsulan: batetik, Estatuaren politika ofiziala zegoen —beti bertan, eta inoiz dotrina-gelataraino sartuz—, eta bestetik, eliz arautegi orokorra (batez ere, Misioetarako emana, baina irakaskuntza onartua zena) —teorian eta aitortutako mugen barnean, herrien jatorrizko kulturen aldekoa, eta argia, baina betiere urrunagoa bere unibertsaltasunean eta, nolahi ere, hemen ahula bere eragin praktikoan—.

Horren ondoan, apez-erlijiosoen mundutik anitz jende iritsi zen Eusko Pizkundean jaio ziren ekimenetara, eta ez zen falta horien artean euskalgintzan kultur eremu hau nahiz Era-kunde hura gidatuko zuenik ere.

Boterari aurrez aurre aurpegi emanez (Iparraldean bezala), edo adiskidantza hurbilegian (Hegoaldean Koroarekin gertatu ohi zen bezala), Hierarkiak nahitaez egin zuen topo hizkuntzaren arazoarekin (hemen, arazoa baitzen hizkuntza). Baina Goztainen pentsamoldea ez zegoen bereziki prest euskal kulturgingintzaren eskakizunak beren sakonean ulertzeko.

Lehendik zetozen eliz ekimen apalak eskuratuz, Mujika Goztainak eskaini zuen jarrera irekiago bat 1920-1930. urteetan, Iruñean bezala Gasteizen ere. Nahikoa urrun geratu ziren, hortaz, Cadena eta Eleta-ren euskal izendegiarekiko haserre listakartuak (1910-1913).

Elizgizonak joera berrietara bildu ahala, euskaltzale eliztarak ugarituz zihoazen heinean, Elizaren gure herriko inkulturazioa bizi eta eraginkorrago bilakatzen ari zen. Euskalgintza —orokorra eta eliz barnekoa— Euskal Herriko mentalitate-aldakuntza orokorraren kausa eta ondorio gertatu zen, aldi berean. Apez diozesitarrek eta erlijiosoez aldizkari eta liburuak argitaratzen lan egin zuten, eliz talde euskaltzaleak sortzen edo herrietako kultur elkarteak eta gizarteko erakunde kulturak sustatzen.

Honela sortu ziren *Jaungoiko-zale* bezalako elkartasunak (1912), eta Seminarioetan ere lekuren bat aitortu zitzaion, az-

kenik, euskal kulturari. Barandiaran eta Lekuona mende honen bigarren hamarkadatik aitzina Gasteizkoan irakasle izan ziren, eta geroxeago baita Intxaurrondo ere Iruñekoan; Aita Kaputxinoek Bera eta Arrigarai-ren lanak eman zituzten argitara; josulagunek, *Jesus-en Biotzaren Deya* (1916); klaretarrek, Zabala-Arana, Arriandiaga edo Urrutia-ren gramatika-lanak eta inkulturazioaz idazlan teologikoak (1919-1930).

Historia honen kronologian ezin da ahantzi Oñatiko Batzarra (1918), euskal lanei itzal berria eman ziena, Erakundeen aurrean eta herritarren artean. Horrela, ba, 1921ean Gasteizko Elizbarrutian Kristau-Ikasbide ofizial berria zabaldu zen euskaraz. Mujika Gotzainak —integrista, bai, baina Urtsuaran sorterriko mundu euskalduna bere baitan zuenak— Iruñeko Gotzain gertatzean, ekimen bera bere Elizbarrutira ere hedatu nahi izan zuen, eta Aita Intza-ri Iruñeko Diozesirako ere dotrina preta zezala eskatu zion. Baina erabaki praktikoa horrekin batera, Erromako irakaskuntza ofizialetik emanak ziren argibideak ezagutarazteko, «Eliza eta euskara» gaitzat zuen hitzaldi batekin eman zitzaion hasiera Seminarioan 1926ko Ikasturteari: beraz, herrien kulturekiko Elizaren irakaskuntza Euskal Herrian ere aplikagarria zela adierazi zen.

Hogeigarren eta hogeita hamargarrenetan, behin baino gehiagotan aztertu zuten apez eta erlijiosoek, Euskal Herriko Elizaren inkulturazioaren arazoa, beti ere —hala esaten zen— Elizak berak ezagutzera emanda zituen irizpideen arabera, eta batez ere, Benedikto XV. a ren irakaskuntzari jarraiki. Urrutiak jardun zuen Gernikan (1922), lehenago Iberok egin zuenaren antzera eta geroago Intxaurrondok edo Aitzol-ek gogoraraziko zuten arnildo berean. (Elizaren misio eta arazo sozialetan Elizaren irakaskuntzari heltze hau 50 eta 60.etan egingo da berriro, eta Gandiaga-k ere badu zentzu bereko lanik, 1959an).

Irakasle nahiz elizgizon arruntek emandako Aita Santuen pentsamendu sozial kristauaren azalpen hauen ondoan, esan behar da Euskal Herriko Gotzainek ez zutela eskaini gogoeta seriorik gure artean ere bidezkoa izan zitekeen eliz inkulturazioaz, horretarako bide hobez —eta gutxiago, gertatu, gertatzen ari zen euskal kulturgintzaz—. Hemen Hierarkiagandik ez

zen entzun ahal izan Katalunian Torras i Bages (*L'Església i el Regionalisme*, 1887; *La tradició catalana*, 1892) edo apalago Morgades Gotzainek (1893, 1900) landutakoaren gisakorik⁶.

Baina elizgizonik euskaltzaleenak ez ziren koldartu hutsune horregatik. Etika sozialaren eremutik urrunago —literatur teoriaran edo hizkuntzen bizitza sozialaren analisisan, nahiz elebitasunaren pedagogiaz— hainbat eliz idazlek bere ekarria eskaini ahal izan zuen: hala nola, Estefania josulagunak, Mokoroa eskolapioak, Ariztimuño diozesitarrek, Altzo kaputxinoak gogoan izatekoak dira. Honela, ba, pentsamendu teologikoak eta literatura teoriak hizkuntzaren aldeko gogoeta berritua aurkeztu zuten, sarritan ikaskizun hauek obratan ere egikaritzuz.

20 eta 30. urteetan, elizgizon anitz ageri zen euskal kulturako sustatzaile eta gidarien artean: Euskaltzaindian (Azkue, Olabide), Euskeltzaleak elkartean, argitalpen eta aldizkarietan, Eusko Ikaskuntzan, etab. Aipatutakoen ondoan beste hainbat eman liteke, noski: Artzubiaga argitaldari bezala, Tx. Agirreelaberri-idazlea, Jauregi karmeldarra bere irakasle-lanekin zientzi idazle antzera, Aita Donostia herri-musika biltzaille legez eta abar luze bat. Hauetako batzuek beren biziarekin edo desterruan ordaindu behar izan zuten atxekimendu euskaltzale hori: Aitzol Hernanin erail zuten 1936ko urriaren 18an, Jakakortaxarrek Argentinako Pampan eman zituen berrogei urte, erbestean.

Hori dena gora-behera, bere erakunde-barneko eremu garrantzikoekin batzuek osoki erdaldun mantendu zituen Elizak: hala nola, Seminarioetako irakaskuntza eta elkar-bizitza, erlijioso-etxeetako eguneroko bizitza (monastegi, komentu nahiz egoitzatan), ikastetxe erlijiosoetako irakaskuntza, etab. Eta pastoraltzan bertan ere (elizetako lanetan, katekesian, heziketa erlijiosoan, etab.) ez zen zabarkeriarik falta izan, horrelako zerbait salatu zuen Eusko Ikaskuntzak Iruñeko Elizbarrutian (1933, 1934). Nabaria zen euskaldungoaren hizkuntz gutxiespena, eliz etxeetako barne-bizimoldeetan bezala parrokietakoa beste zeregin hauetan ere. Hala ere, anitz elizgizonek beren kabuz nahiz Erakundeak eraginik egindako lanek garrantziko uzta eskaini zuten.

GERRATEA ETA FRANKISMOKO GERRAOSTEA (1936-1960)

Gerrateak eta gerraondoak esanahi berezia izan zuten hemen, Euskal Herrian: erretagoardian eraildako apezak, nazional matxinatuek garbitutakoak izan ziren. Abertzale katolikoak, bestalde, Errepublikaren alderdian borrokatu ziren, eta Gasteizko Gotzaina bera erbestera joan beharrean aurkitu zen, apez eta erlijioso anitzi norako arrotza ezarri zitzaion, batzuetan Penintsulan, bestetan atzerri urrunagoetan.

Gerrak sortutako gatazka parrokia, komentu eta seminariotako lagunarteetara ere iritsi zen. Euskarazko pastoraltza edo hemengo jatorrizko kulturaren aldeko jarrerarik nekez espero zitekeen, haietxan kontra ere sortutako Errejimen berrian eta Hierarkia «moldatu berriagandik». Kasik erabateko hondamendi hartatik artean sano edo ateratakoak, onenean ere agintari eliztar nahiz zibilek isilarazi egin zituzten, ongi zigortuak eta lotuak izan ez zirenean.

Eliz erakundeetan ere isilpe gorde eta zailean hasi behar izan zen: ez zegoen euskararik irakas-egitarauetan, zeregin pastoraletan ahalik lekurik murriztuena eman zitzaion hizkuntzari, eta euskarazko eliz argitalpenak desagertarazi egin ziren. Hamarkada oso bateko izotzaldia eta isiltasuna erori ziren euskaltzaleen gain. Eliza barnean eta Elizaren bidez ezarritako hizkuntz bortxakeria kulturalaren kondaira eta lehen-lehenik eliztarrak berak —klero eta herritar— jipoitzen zituen erasoaren historia egiteke daukagu oraindik⁷.

Gerraurrian hasitako mugimendua lepamoztu bazuten ere (bere obretan bezala gidarietan ere), geratu zen, artean, ekimen berrietarako surik errauspean: aurreko belaunak hezitako eliz gazteak denboraren bat behar izan zuen kazkabarra pasa eta berriz ere ekiteko. 40.aren hondarretan, Elkartea Erljiosoetako zenbait Nagusik (betiere agintari zibilengandik urrunago gertatu ohi zirenak hauek, Gotzainak baino) izan zuen modurik apezgai eta frailegaien heziketan eskuzabaltasun hobeago batez jarduteko. Horrek laster emango zituen lehen emaitzak gaztez beteriko ikastetxe haietan. Ikas-egitarauetan ordutxoaren bat edo beste sar zitekeen euskara lantzeko, eta, norik da-

ki, mintegiren bat edo antola zitekeen gazteen hizkuntz gaikuntzarako. Geroxeago, Elizbarrutietako Seminarioetan ere ireki zen atea zerbait.

Gerraondoko lehen argitalpenak guztiz erlijiosoak izan ziren Euskal Herri barruan: *Cristau-Dotriña* (1940!: urrun gaude 1921eko *Kristau-Bidea* hartatik), *Argi Donea* (1946), *Arantzazuko Egutegia* (1947), *Karmengo Amaren Egutegia* (1951), *Kristiñau-Ikaskizuna* (Etxeandia, 1947), M. Lekuonaren *Iesu Auraren bizitza* (1948), bestelako salbuespen bakan batzuekin: Azkueren *Euskalerraren Yakintza* (Madril: 1942-47), Aita Beraren *Iztegia*. Oihartzun sustagarriagoa izan zuten, Salbatore Mitxelena, Orixe edo Santiago Onaindia-ren lan jakin batzuek: *Arantzazu* poema erlijiosoak (1949), *Meza-Bezperak* elizkizunetarako liburu apain eta aberatsak (1950), eta zerbait geroago, *Mila euskal olerki eder* antologia txundigarriak (1954).

Nola-halako lehen hegaldi honek, ordea, ezin zituen ezkutu egoeraren eskasiak: *Cristau-Dotriña* hark aurreko kristau-ikasbide normalizatuaren urratsak ezabatu nahi izan zituen, Euskaltzaindiaren ortografi arauak berak ere albora utziz; Meza-liburua, bestalde, Tours-en argitara eman behar izan zen, eta idazle sekular bati, Orixeri, zor diogu itzulpena, eta lan horren eta argitalpenaren zorrak Maritxu Barriola beste laiko baten patrikatik kitatu behar izan ziren; hedapena, berriz, isilpean egin zen herri, parrokia eta komentuetan. Eliza ofizialaren ezaskiak ostera ere agerian geratu ziren, ba, betiere onartutako Errejimen baten itzalpean baitzegoen, eta artean Eliza-Estatuen arteko harreman-prozedurak Konkordatu baten bidez definitu gabe.

Garaiko ezinegona eta anbiguitatea nahikoa agerian suertatu ziren, gainera, gerora aski esanahitsua izan den gertakari batean. 1952ko maiatzaren 23an Aita Luis Villasante-ren Euskaltzaindiko sarrera-ekitaldia ospatu zen Bizkaiko Aldundian: erlijioso frantziskotar bat sartzen zen Akademian, eta Euskaltzaindia birmoldatzen ziharduen beste euskaltzain batek egin zion ongi-etorri-hitzaldia. F. Krutwig-en erantzun honek ez zuen ia zerikusirik izan Villasante-ren gaiarekin. Lapurtar literatura klasikoaz esandakoei, Elizak Errejimenaren aurrean euskal

kulturarekiko bizi zuen konplizitatea salatuz ihardetsi zuen erantzuleak. Biharamunean erbesterako bidea hartu behar izan zuen Krutwig-ek.

60.etaraino doan gerraoste luzean, beharbada Elizaren ekarpen sozio-kultural estimagarriena, adineko elizgizon euskaltzaileen leialtasunarena izan zen (Azkue, Olabide, G. Manterola, M. Lekuona, Ibartutxi, Jautarkol) eta gerraosteko lehen belaunarena (Elizbarruti eta Ordena erlijioso bakoitzak izan zituen bere izenak: Etxaniz, Garate, A. Emiliano, Mantzisor, Onaindia, Goiria, S. Mitxelena, Villasante, Tx. Irigoien, Kerexeta, Iturria, etab.), Iparraldeko eliztarrak ahanzi gabe (Oxobi, Laffite, Iratzeder, Xarriton), ez eta Ameriketako Erbesteko jendea (Mokoro a, Zaitegi, Ataun, Jakakortaxarena).

Sobera ohartzeko, 50. etako urteetan iraulketarik erabakiorrena eliz ikastetxeetako gazteengandik etorri zen: idazle berri gazteen argitalpenak (Garaialde, Sorarrain, Galarraga, Etxenagusia) eta geroago sinadura ezagun bilakatu zirenak (Gandiaga, Zarate, J.M. Lekuona). 1956-64. etan Diozesi nahiz Ordene-tako Seminario bakoitzak bere euskarazko kultur aldizkari-txoa izan zuen, kalera irteteko, Guatemalako Erbestetik zetorren *Euzko-Gogoaren* nahiz ofizioski Gipuzkoako Aldundia-ren inguruan atera ohi zen *Egan*-en ondoan edo lekuren bat eskatuz. Orduan hasi ziren, gainera, ikasle euskaltzaileen arteko bilerak, talde bakoitza besapean kultur proiekturen bat ekarriz agertzen zela.

ERRESISTENTZIA KULTURALAREN ETA ERREBOLTA SOZIALAREN ARTEAN (1960-1980)

Gerraostean lehenengo aldiz, ekarri zituen Euskaltzaindiak bere lanak jendaurrera, eta euskaltzaileen arteko eztabaidarako proposatu aztergaiak (Arantzazu, 1956ko urrian); berehala ekin zitzaion ikastolagintzari ere (ikastolaren bat, gainera, Karlos Santamaria bezalako kristau gidari ezagunik tartean zela). Hasi ziren zabaltzen euskarazko literatur bildumak, edo saiakera; pastoraltzako sekularren eliz mugimenduak laster

ziren bor-borreetan, ideiaz irakiten, eta ekinean; Eliza bera Kontzilioan sartu zen, eta euskal alfabetatzea ari zen lehen urratsak ematen.

1968ko iraultza-giroan, ekintza armatuek eta salbuespen-egoerak herritarren bakea eta baretasuna kraskatu egin zituzten. Seminarioetako krisialdi orokorrak hainbat gazte euskaraz gutxi-asko prestatuaren indarrak gizartean erein zituen. Izan, bagenuen ez genuen Unibertsitateak ukatutako belaun gaitua —eskasagoa izanik ere— espero ez zen bideetatik agertu zen, eliz ikastetxe haietako krisi hartatik.

Bien bitartean, Joan XXIII.ak eta Paulo VI.ak beren Entziklikekin, eta Vatikanon II.ak «aggiornamento»-aren, argia ez ezik ekiteko grina ere ekarri zuten. Kultur erresistentziak bere asmoak berretsita sentitu zituen. Guretzat biziki interesgarria zen beste eremu batean, eta ordura arteko erdibideko elebitasuna gaingiduz, Kontzilioak Eliza latindarrari bere hizkuntz politikan funtsezko aldakuntza proposatu zion (1963): handik aurrera, eliz bizitzako esparru ia guztietan kristau-herriak bere ama-hizkuntza erabiltzeko aukera zabalagoa izango zuen. Erabaki haien ondorioz azken hogeita hamar urteetan egin den itzulpengintza interes historiko handienekoa izan da, berori bideratu duen erromatar prozedura eta plangintzagatik, eman dituen nazio- eta eskualde-eremutako denegatik. Elizaren aurpegi linguistikoa guztiz itxuraldatu da, handik hona, mendez mende zetorren tradizio latintzale porrokatua etenez.

Euskal Herrian ere bertoko Elizak itzuli ditu Bibli eta Liturgi testuak euskarara. Aitortu behar da egin den lanean kalitate estimagarria, eta bikaina ere, lortu dela, hain zuzen elizgizon ezagunen lumeni esker, eta azpimarra daiteke, gainera, eliz euskararen hizkera estandarrak funtsean batasun eta jatortasun egokiak erdietsi dituela (batez ere erabilera mintzaturako testuak direla gogoan bada).

Egindako ahalegin horrek Eliza —Administrazioan ofizialtasunak ekarri duenaren antzera— *corpus* testual askoz prestatuago batez hornitu du, bizitzako eta kultura erlijiosoko hainbat eginbehar eta eremutan. Oinarri honen ondoren, oraindik

bide luzea geratzen da burutzeko, baina indar guztien elkarlan zaindu eta oharturik gabe nekez egingo dena: diozesiarteko eta erlijiosoarteko lankidetzaz, elizen artekoa ere ez bada. Kristau iturrien argitalpenetan, teologia eta zientzia erlijiosoen irakaskuntzan, predikuan eta katekesian, saio eta eztabaida erlijioso-kulturaleran, eta, oro har, garaiko munduari erantzuna euskaraz ematean.

(Parantesi batean gogoraraztekoa da, bestalde, euskal gizartean oro har kulturaren alde abian dagoen normalizazio-prozesua. Hona hemen argigarri izan litezkeen gertakari batzuk: pentsamendu unibertsalak badu euskaraz bere itzulpen-bilduma ederra *Klasikoak* deritzan horretan, baina, aldi berean, ez daukagu kristau pentsamendu eta autore maisuentzat testu-sorta baten proiekturik ere⁸; Euskal Herriko Unibertsitateko nahiz Nafarroako Unibertsitate Publikoko euskal lanak hor daude, Unibertsitate pribatu eta eliz Teologi Fakultateei aurre hartuz —hor zerbait egin zitekeenean ez zen egin, eta nork daki orain zer egin litekeen?—; tristeziak begiratzekoa da erdaldunentzat —hemen bertan sortutakoak izanik ere— ditugun zerbitzu erlijiosoen eta euskarazkoen artean dagoen aldea ez ezik leizea ere; aldera ditzagun argitaletxeen garapena, mundu sekularrean eta liburu erlijiosotan, etab. Garapen kultural berrietatik at geratuz doan Eliza bere minorizazio kulturalera doa zuzen, edo behintzat goraka doan euskal kulturatik erbestean galduko da. Baina ez gaitezen aurreratu).

Bien bitartean (1960-1995), Eliza presente egon da azken hamarkadetako euskal kulturaren aldakuntza eta garapenean. Esparru eta proiektu anitz izan da horren lekuko: komunikabideak, Ikastola, argitalpen-mundua, irakasle-prestakuntza, etab., batez ere 1980ko hamarkada aurretik.

1956tik honantz, Elizaren Irratiak sortu ziren, batzuetan herrialde osora begira, edo eskualdera, edo tokikoak ere. Gutxi izan dira gaur arte iritsi direnak, baina bizi izandako esperientzien oroigarri dira: Arrate, Segura, Loiola... Ekimen haien ezaugarrietako bat euskara ere erabiltzea izaten zen, askotan. Beroriek izan ziren euskal kazetaritzaren lehen eskola, aurreko mendearen hondarretatik euskarazko astekariak izan zi-

ren antzera: *Eskualduna* (1887), *Euskalzale* (1897), *Z. Argia* (1919. 1963), *Ekin* (1932-36), *Herria* (1944), etab.

50. etako azken urteetatik aurrera euskarazko irakaskuntzaren eskea atertu gabe errepikatu zen gizartean. Lehen ikastole-tako aski ekimen eliztarren artean jaio zen, eta, nolanahi ere, eraiki ziren ia ikastola denak Elizbarrutien eta Ordena erlijio-soen lege- eta erakunde-aterpea aurkitu zuten, eta gotzain-ordezkariren bat ere izendatu zen berorien ibilerak begiratzeko. Gero- rora, eliz babespe horretatik urrundu nahi izatean piztutako ti- rabirak ulerkarriak dira 1970-75. urteetato gatazka-giroan, eta ez dute iluntzen hasieretako hainbat jatortasun zintzo.

Eta honela, eliz historia kulturalaren punturik beltzeneta- ra iristen gara. Moyano (1857) eta Villar Palasí-ren (1970) Hez- kuntz Legeen arteko historian Irakaskuntzako sektore erlijiosoa- ri (hau da, funtsean Lekaide-Lekaimen ikastetxeei) zuzendu izan zaizkie euskalgintzatik kritika eta salakizunik gogorre- nak, nahiz eta ezin uka, bestalde, egindako lana erraldoia izan dena beste zentzu batean. Hauxe da Euskal Herriko Elizaren kultur eremurik kritikatuena: beste gabe, indarrean zegoen hezkuntz sistema zanpatzailearen esku-makila izan dela, ia aitzaki zurigarririk gabe. Gure jatorrizko kulturaren osaga- rriak eta euskara saihestuak izan dira, eta ukatu/isilduak, orokorki hezkuntz sistemaren gainerako ikastetxeetan egiten zen bezala, eta eliz jendea ados izan zen egoera horrekin, inoiz atxekimen bihozkorrez, gainera. Sufrikarioz eta merezimen- duz eramandako salbuespenek ez dute historia hori ezaba- tzen, berresten baizik⁹. (Ez dezagun ahantz 1975aren aurrekoaz ari garela). Ondorioak latzak izan dira hizkuntzarentzat, hain zuzen hamarkada haietan elebidundu baitzen neurri handi batean euskaldungo zaharra, hizkuntz trukaketaren bide arris- kutsuan sartuz (aldera, adibidez, 1866-68 eta 1991ko datuak: Gipuzkoan, % 79 euskaldun elebakar orduan; % 1 soilik orain).

Hala ere, esan dugu, izan da salbuespen adierazgarri- rik irakasmundu horretan, epealdi jakinetan bederen. Gogora di- tzagun klaretarrak (gerraurrean eta ondoren), lasalletarrak eta gertakari lekutuago eta beranduagoko batzuk beste Kongre- gazioetan. Ziurki, lehenago (Kardaberazen protesta ekar liteke

hona) eta azken mende t'erdiko eskolaratze orokorrean (Altzo, Aitzol, Lekuona), elizgizonek behin eta berriz salatu zuten erdal eskolak zekarkigun hondamendia eta berorren ezarpenaz egiten zitzaigun bidegabekeria, nahiz eta berau Erakundeetatik ezarria izan eta agindu-legeen esanetara egin. Baina eliztar batzuen salakuntza horrek deus gutxi konpondu izan zuen eliz ikastetxeek bien bitartean egiten zuten erdal lanaren kaltea, hain zuzen gizarte zibiletik, eta zenbait Erakundetatik ere, euskal ikastolaren asmoa bultzatzen zen aldi berean (Bizkaian, adibidez, Aldundiak sustaturiko Auzo-Eskolak, 1921-36, edo M. Muñoa-ren Koruko Amaren Ikastola, Donostian).

Badirudi 1970. etako Hierarkiak ulertu zuela, azkenik, iraganaldi lotsagarri honen lezioa, Euskal Herriko asmo sozio-politiko berriekin kidetzen zen bitartean. Zetozen garaiei aurrea hartuz, Derio-Donostiako Seminarioetan Irakasle-Eskolak ireki ziren, zetozen irakaskuntza elebidunerako maisu-maistrak prestatzeko. Irten ere Eskola horietatik irten ziren 80. etako OHOrako irakasleak, irakas-elebiduntzearen lehen pausoetan lagundu zuen asko.

Goizegi da oraindik iraganeko eta berrikitako Elizaren eta euskal kulturaren arteko topa on eta gaiztoen sintesi historiko eta iritzi egin eta finkoa eskaintzeko. Azterlanak falta dira, eta hurbilegia da gehiena interesatzen zaiguna, baina, agian, badago zenbait datu nahiz irizpide historia horri begiratu eta galdera batzuk behintzat mahaiaren gainean jartzeko. Hona ohar batzuk, ba.

AZKEN OHARRAK

Aro Modernotik hona bederen, Elizaren tradizioan egon da, «euskal kulturaren» garapenean esku izatea, eta une historiko bakoitzean, noski, garaian garaiko eliz baldintzen pean egin du hori, Eliza unibertsalak eta bertakoak zituen baldintzen barruan; baina, nola ez, ez da falta izan Eliz kanpotiko baldintza sozio-politiko eta kultural interesaturik, Euskal Herriko gizar-

tearen baitandik ez ezik, urrunagotik ezarritako gertakizun eta egoerarik ere¹⁰.

Elizaren eta euskal kulturaren arteko harremanen funtsa ulertzeko ezinbestekoa da Erakundearen eta Hierarkiaren ekimenak (bere ekintza puntual edo ohikoetan), alde batetik, eta, bestetik, hainbat eliz lagun eta apez xumeren ideia propioak, beren kabuzko proposamen eta lanekin, bereiztea. Haiak eta hauek ez dituzte eliz Erakundearen historian (nahiz euskal kulturari) balio eta eraginkortasun berak.

Eta Erakunde-ofizialtasunaren baitan denak ez du eskuarmen bera: hizkuntz politika handia Kontziliotan definitu da, edo Diozesietako Sinodoetatik, baina izan da gero egunean eguneko parrokietako jarduna ere; Diozesiko apezten eta Ordena erlijiosoen hizkuntz ohiturek baldintza instituzional guztiz desberdina izan litzakete, eta horregatik, lege onkorren eta tokiko erabakien alkantzua, adibidez, zehazki begiratu behar da. Zer erabaki zen Trenton latinaz edo herri-hizkuntzaz, eta nola azaldu zitzaizkien arauak Arabako Lautadan Gazeo-ko baserri-tarrei 1569ko otsailaren 13an? Eta ondoko praxia nondik norra joan zen?

Ezagutzen dugun Euskal Herriko hizkuntz politika linguistikoa testuinguru ireki batean behatu beharra daukagu. Esate baterako, Kalahorrako Arau Sinodal ezagunak —Euskal Herriko historia kulturalan hain baliosak ditugunak— praxi desleial batek itsustu zituen beren balio praktikoan, edota, beste ikuspegi batetik behatuta, haien balioa erlatibatua gertatzen da, Eliza unibertsaletik, Penintsulatik nahiz Hexagonotik begiratzen badugu¹¹.

Aurrera goazela, Elizako historia soziolinguistikoa ulertzeko, haren barne-bizitza sozialean bizi izan diren hizkuntzen erabilpenen eremu ezberdinak bereizi egin behar dira, gainera, izan ere Eliza latindarrean batik bat elebakartasunek (albo- zein gain-jarriek) hizkuntzen erabilpenetarako elkarren osagarri diren arau eta jokamolde praktikoekin mosaiko bat sortu baitute mendeak zehar, gure egunetan tradizio horren egitura guztiz irauli den arte. Politika horrek izan du, ba, konplexutasunik.

Denboran eta espazioan zehar, Eliza kristauen irizpide eta legeria aldakorrak izan dira, herri-kulturen zerbitzuan edo bostere nagusien faboretan, edota pentsamolde, jatortasun ebanjeliko nahiz unean uneko moldakortasunaren menpe: ikusi besterik ez dago zein aurpegi ezberdinak izan dituzten Trentoko eta Vatikanoko II.eko hizkuntz politikek. Beste ikuspegi batetik, gogorra dezagun Eliza erromatar-latindarrean eta Ekialdekoetan irizpide orokor oso kontrajarriak bizi edo pairatu direla. Testu inguru historiko orokorrago horiek ere argigarriak dira Euskal Herriko Elizaren historiaz iritzi egin bat izateko.

Historia honetan, ordea, uste dudanez, euskararen garapena edo hondamendia lagundu duten egintza positiboak ez ezik, utzikerien historia ere ezagutu behar da: egin gabe utzi diren egitateak. Eta hau esatean, herrien ebanjelizatzerako emantiko eliz arau orokorren hemengo aplikazioaz ari naiz. Kristau zaharren herrietan Elizak izan duen hizkuntz politika kulturalaren eta misio-herri berrietako politikaren arteko alderaketak lagundu baizik ez dio egingo historialariari Euskal Herriko jokamoldeak konprenitzeko.

Ameriketara, adibidez, Cortés-en Espainia Berria Joan Zumarragak argitaratu emandako kristau-ikasbide mexikak (1528) Europako euskarazko lehenengo aipatuari hogeita hamar eta gehiago urtez hartu zion aurrea (1561). Misiolari baten eskutik (A. de Olmos), nahuatl hizkuntzak bere gramatika argitaratuta izan zuen 1547an, hau da, Larramendik euskararena inprimatu baino 132 urte lehenago. 1524tik 1572ra, Mexikon 109 obra agertu ziren hango jatorrizko hizkuntzetan edo beraiei buruz (ia denak elizgizonek paratuak), hemen Euskal Herrian mende osoan lau argitalpen genituen bitartean: beranduko bi kristau-dotrina, Etxepare apezaren olerkiak eta Testamentu Berriaren itzulpen kalbindarra.

Amerikarekiko aipamen hau ez dago hemen lekuz kanpo: Kalahorrako gure Gotzain «arabarrak», Diaz de Lukuk, ongi ezagutu zuen Zumarragaren lana eta ebanjelizatze amerikarra (1532tik aurrera), Gasteizen Sinodoa bildu (1546) eta bere hizkuntz kezka pastoralak azaldu aurretik. Pentsa liteke, gainera, Ameriketako hura gogoan zuela, ez ote zigun Lukuk arazo

honetan berrikuntza eder bat ekarriko, Trentoko egonaldiaren ondoren hain berehala hil ez balitz (1556).

Hemen, Europan, gurea hain eskas zihon bitartean, Eliza katalanak eginda zeukan bide luze, Raimon Llull eta Eiximenis-en lorpenetatik hasita (XIII-XIV. mendeak), eta Eliza gaztelauak, berriz, eskuetan zuen erromantzez idatzitako kultur eta izpiritualitate-liburu erlijiosoen katalogo nahiko aberatsa¹². Eta XVI. mendeak aberastasun berriak ekarri zituen, Espainiako Elizaren kultur ondarea biziberritu eta heldutasun bikainera eramanez. Egiteko horren kontzientzia ederki asko agertu zuten, gainera, Fr. Luis de León-ek (*Los Nombres de Cristo*, 1583) edo Malón de Chaide nafarrak (*Conversión de la Magdalena*, 1588), eliz gaztelania gailur bikainetara jasoz, Donibane Gurutzekok egin zuen bezala. Euskaldungoak ez zuen esku artean beste hainbestekorik izan —eta betiere askoz apalagoa, noski— XVII.era arte Iparraldean eta XVIII.aren hondarretan Hegoaldean.

Zer adierazten dute hutsune hauek, zabarkeriok, atzerapen hauek Euskal Herriko Elizaren historian? Zein zen berorien arrazoia? Zein ondorio izan zuen horrek guztiak Euskal Herriaren kultur atzerapen orokorrean ere? Eta, berezikiago, gure Elizaren beraren barne-bizitzan? Zein izan zen horretan eliz Erakundearen erantzukizuna?

Euskal Herriko Elizari ekarri handia eskaini izan dio gure herriak, eta beroren iraganaz diharduen historialari gaztelau batek zera idatzi du, Mujika Gotzainak erbesterako bidea hartu behar izan zuenean, hark atzean utzitakoa gogoraraziz: «*Dejando su espléndida diócesis con 2.150 sacerdotes seculares [joan zen], el 6% del total español; 1.549 religiosos, el 12% de España y 5.123 religiosas, casi el 11% de todas las del país*» (eta, bestalde, Nafarroa eta Iparraldea ere hor zeuden). Euskaldungoak azkarki lagundu zuen eliz erakundea gure gizartean erroztzen, eta baita misio-herrietan ere. Aldiz, ulertu ote zuen Eliza horrek, erakunde bezala, gure herriarekiko zegokion inkulturazio-betebeharra? Eta zentzu honetan, pentsatu ote du inoiz, eta lortu, *erakundez eta kulturaz zinezko «euskal Eliza» bat eraikitzea?*

Euskal Herriko Elizaren historiaz —eta berorren barruan hizkuntz historiaz— ditugun ezagumenduak mugatuegiak dira berdalako erantzunak eman ahal izateko, eta galde horiek argitara ekarri beharra dago, ahal den neurrian aztertu eta erantzun ditzagun. Uste litekeenez, gogoeta eta ikerkuntzarako eremu hau eliztarrei dagokie, berezikiago eta gertuagotik.

Sakon-sakonetik sekulartu den gure gizartean —beraz, zorzaion independentziarekin, eta Elizatik saihestuta edo urrundu-ta eta eszeptiko ageri den gizartean—, zein sinesgarritasun izan lezake «euskal Eliza» ez den «Euskal Herriko Eliza» batak?

Eta norbaitek «unibertsaltasun» eta «katolikotasunaren» ize-nean inkulturazioaren betebeharra gexaldu edo ukatu nahi balu, zera gogoraraziko genioke halakoari: aspalditik, eta XX. mende honetako Teologian areago oraindik, «katolikotasunak» ezer frogatzekotan inkulturazioaren premia eta betebeharra frogatu digula, ez kontrakorik (eliz irakaskuntza, horren testigu). Teoriak teoria, bestalde, Euskal Herriko Elizak inork gutxi bezala erakutsita du, Kongregazio erlijioso eta Elizbarrutien bidez, bere misio-historia oparoa: mundu zabalean behintzat bai, agian hemen bertorako katolikotasunean neurri bera izan ez arren. Euskal Herriko Elizan eta gizartean urrun geratu ziren «nazional-katolizismo» baten liluramenduak, besteak beste orain hogeita hamar urte «euskaldun/fededun»-en ezkontza belauen berriak zapuztu zuenetik behintzat (1968-69).

Euskal Herriko Elizaren izpiritu unibertsala ongi frogatuta dago iragan gizaldietan, elizgizon hutsen jardunean ez ezik eliztar euskaltzaleenean ere: Zumarraga edo Mendieta-rengandik hasi eta Xabier edo Berriotxoaganaino, Lertxundi oriotarrak mundu islamikoan eman zuenetik (arabierazko obren egile eta argitaratzaile Marokkon) Txinan Etxeberriak egin zuenera (tartean, Olabideren *Itun Zar eta Berria* paratuz), Euskal Herrian bertan Aitzolek gidatu zituen kanpaina misiozale eta euskaltzaleetatik Plazido Mujikak Kolonbian buruturiko lanera, X. Kandauberozarrak Japonian edo Sagarminaga eta Zameza bizkaitarrek Penintsulan nahiz Garaigordobil-ek Ekuadorko Los Ríos-en edota hainbatek berrikitan Ruandako sarraskien artean

emandakoetaraino. Zenbat kultura eta hizkuntza maitatu, ikasi eta bere egin dituzten euskal misiolariak Elizaren eta gizakia-
ren zerbitzuan!

Baina geurera gatozela, joandako horiek guztiek erbestean egin duten inkulturazioaren parean eta ordainetan, zer da hemen bertan Elizak Euskal Herriari, herri bezala, eman edo kendu diona? Irizpide berdinekin jokatu ote da misio-herrietan eta sorterrian? Ez da galdera erretorikoa, noski.

Azken hamabost urteetan Elizaren presentzia kulturala erlatiboki gutxitu eta kaskartuz doa Euskal Herrian, eta, zorionez, neurri batean elizkanpoko gizarte zibilaren garapenak gora egin duelako ere gehienbat.

Euskal kulturaren gaurko loraldiaz Eliza ezin liteke poztu baizik egin; baina ez dirudi zuzenets litekeenik garapen horretatik alhora geratu edo (auto-)saihestea, batez ere bide-ertzean geratze hori proiektu baten faltaz, edo, okerrago litzatekeena, «euskal Eliza» onartu nahi ez delako balitz.

Bukatzeko, ohar orokor bat. Gaur eskuetan ditugun albistekin eta ikaslan konparatiboekin, samurra izango litzateke Euskal Herriko Elizaren hemengo inkulturazioaren «historia-apologia» bat egitea, baina, gutxienez, alfer-alferrikako historia gertatuko litzateke, aurkako «historia-salakuntza» izan litekeen bezalaxe. Iragana beste nolabaiteko maitasun eta argitasunez begiratu beharko da, etorkizunean ere lagun gaitzan.

Zorionez, «euskal Elizaren» bila inoiz baino gehiago egin da azken hamarkadetan, gure gizarte gatazkatsuari entzunez, Hierarkia hemendik eta bertorako irakasten jarrita, herriarekiko itzalarekin eta Euskal Herri osoko eliz agintari eta indarrak batera bildu eta gidatuz, fededun herritarrak eta Gotzainak eskuz esku behin baino gehiagotan. Dakigunez, lehenagotik ez dugu inoiz horrelakorik ezagutu.

«Euskal Eliza» bere *ethos* bereziz mamitu eta egitura dadi-nean, Euskal Herriko fededun guztien historiaurre horren ondarea ere jaso ahal izango du, eta geroa askatasunean eta batasunean eratu. Euskal Herriaren zerbitzurako ere.

Oharrak

1. Gogoeta-talde horien langai ugari dago argitara eman gabe eta sakabanatuta, arazoaz arduratuak azter dezakeena, nahiz eta eskuratzen samurra ez den. Hona eskuragarri den bat: SETIEN, J. M. (1988): *Fedea eta euskal kultura: gure Elizaren eginkizunetako bat*. Donostia: Elizbarrutiko Buletina, 1068-1095. (Badu bereizita egindako ediziorik ere).
2. Adibidez: MONREAL CIA, G. (1978): «Elizaren praxia euskarari buruz», in: *Jaunaren Deia*. 62. z., 1978. 30-39. Eta testuinguru zabalago batean: CHARRITTON, P. (1979): *Le droit des peuples à leur identité. L'évolution d'une question dans l'histoire du Christianisme*. Montréal: Fides.
3. «Inkultrazio» hitzaz Nazioarteko Teologi Batzordeak *Fedea eta inkultrazioa* agirian eman zuen bere definizioa (1988): «El proceso de inculturación puede definirse como el esfuerzo de la Iglesia para hacer penetrar el mensaje de Cristo en un determinado ambiente socio-cultural. *llamándolo a crecer en todos sus propios valores desde el momento en que éstos son conciliables con el Evangelio*. El término inculturación incluye la idea de crecimiento, de enriquecimiento mutuo de las personas y de los grupos, por el hecho del encuentro del Evangelio con un ambiente social». (Nik azp.). Azalpen labor bat: CARRIER, H. (1994): *Diccionario de la cultura, para el análisis cultural y la inculturación*. Estella: Verbo Divino. s.v. «Inculturación del Evangelio». Elizaren Historian bedidatik, eta XVI-XVII. mendeetatik berezikiago, zertorien ideia, Vatikanoko II.etik hona findu eta birmugatu egin da, termino horren pean. Ik. adibidez, Goetzainen Erromako Sinodoaren (1974), eta Arrupe-renak: ARRUPE, P. (1978): «Carta y Documento sobre la Inculturación», in: *Acta Romana*, 17, 1978, 230. Kontzeptuaren modernotasuna nabaria da, baina ez gaitzake hemen azalpen zabalagotan sar.
4. Hala ere, inoiz elizgizon-taldeek badute beren historia euskaltzale emankorra (Axular-en kasua eza-guna da), eta Kleroaren azpi-erakunderen batek ere bai (Gerrikoren kasua da, Gipuzkoan): idazketa sustatzeaz gain, argitalpenak ere lagundu zituzten.
5. INTXAUSTI, J. (1995): «Leizarraga eta leizarragatarrak (1563-1571), Erreforma-Kontrarrefomen ilun-argitan», in: *RIEV*. XL, 1995, 119-160.
6. Gotzain haiek aipatzeak ez du esan nahi hemen, orduko ekarpena gaur egunetarako, beste gabe, baliagarria dugunik; baina ahalegin haren balio pastoral-historiko eredu-garria azpimarratu nahi dugu: beren herriaren zerbitzuan jardun zuten, herritik bertatik. Kultura katalanaren eta Eliza Katolikoaren arteko harremanen historiari lehen albisteak ezagutzeko, ikus: BONET i BALTA, J. (1984): *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia. Bada gure artean ere, euskaraz, historia horretaz azalpen laburtu bat, historialari ezagun baten eskutik: MASSOT, J. (1978): «Eliza eta kultura katalana», in: *Jaunaren Deia*. n. 62, 1978, 53-59. Elizaren historiaren kanpotik emandako iritzi bat: HINA, H. (1986): *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939*. Barcelona: Ed. Península. 184. — Azken urteetako Euskal Herrikoaz, testuak: (1993): *Al servicio de la Palabra. Cartas Pastorales y otros documentos conjuntos de los Obispos de Pamplona y Tudela*. Bilbao, *San Sebastián y Vitoria*. Bilbao: Ega (1975-1990. etako azalpenak dira); sarrera-ikaslan eta aipu laburtuak, in: PAGOLA, J. A. (1992): *Una ética para la paz. Los obispos del País Vasco, 1968-1992*. Donostia: Idatz.
7. Altxamendu Nazionalak ezarritako egoeraren barnean ere, Elizbarruti eta Kongregazioek, eta bakoitzak, politika ezberdin eta moldakorak izan zituzten, zigortu/babestuen inguruabarren arabera, Nagisien borondate on edo itxikerien aldarreen menpe, edo leku-uneek eskatu zutenaren arabera.
8. Gu baino jantziagoak ageri zaizkigun kultura mugatueta adibide batzuk aipatzea zilegi da, noski: katalanezko haiek, e. b.: «Col·lecció catalana de clàssics cristians» (1931), edo «Clàssics del Cristianisme» (1988), Savonarola, Péguy, Newman, Müntzer, San Frantzisko, San Agustín eta abar tartean direla.
9. Ongi etorriko da hemen salbuespen nabaria izandako agiri bat ekartzea, nahiz eta ez ditudan berorren ondorioak ezagutzen: *Lettre circulaire pour instituer et organiser l'enseignement des langues régionales dans les établissements diocésains*, Baionako Apezpikuak emana: badu, gainera, ikasgaien egitaraua ere (1923). Dakigunez, Hegoaldean ez genuen antzekorik izan, nahiz eta berrogei urte geroago Elizak eskolaren euskalduntzean ere, Ikastola babestuz, eskurik izan zuen; aldi, ikastetxe erlijiosoak elebitasunaren bidetik hizkuntz ereduaren ofizialtasunarekin bakarrik sartu izan dira, 1980.etan. Jokamolde orokor haren ondoan salbuespenik bada, noski, berehala esango denez.
10. Euskal herrialde eta eskualde anitz, mendeetan zehar, erbesteko gotzain-hiriburuetatik gobernatu du Elizak, eta kanpoko Gotzainak izan dira haietan bezala Iruñean eta Baionan nagusi (mahikoa da episkopologioak begiratzea). Bestalde, gertuagoko historia gordinagotik ihes noala, Goñi Gaztanbidek

XVI.eko Iruñeko Elizbarrutiaz azaldu digun historiari begiratu bat ematera deituko nuke irakurlea: Erreina erori zenetik (1512) Nafarroako Eliza gaztelautzen ahalegin ofizial guztiak egin zituen Koroak (arrotzen gotzain-izendapenak, erlijiosoen erreforma, Diozesia Burgos-i atxekitzea, etab.). Ik. GONI GAZTAMBIDE, J. (1985): *Historia de los Obispos de Pamplona*. III-IV. *Siglo XVI*. Pamplona: Gobierno de Navarra. III: 11-15, 289-293; IV: 145, 223, 303, 436, 609-618. Inoiz Katedraleko Kabildoari erantzun zitzaion bezala: «Que su Majestat proveerá lo que convenga» (1539). Hain zuhurra dugun Goñi Gaztanbidek hitz hauek idatzi ditu mende hartaz: «La política eclesiástica de la corona castellana se inspiró en la desconfianza. Navarra, en lo eclesiástico, fue sometida a un régimen colonial. Sus fuerzas espirituales fueron disgregadas, quizá con el designio de destruir su personalidad o al menos de debilitarla. Ciertos repartos del siglo XVI parecen un lejano eco de los repartos medievales de Navarra. El miedo a una involución movió a Carlos V y a sus sucesores a poner en la silla de san Fermín a personas de su absoluta confianza y a intentar la castellanización de la iglesia navarra en todos sus niveles. El recelo se llevó a límites extremos» (III, 12. or.). Historialari berak gogorarazi du: «Durante más de dos siglos (1520-1735) la diócesis de San Fermín se vio regida por Obispos no navarros». Kalahorrako Diozesiaz zera idatzi du Azkonak, XVaz: «Creemos que en la provisión [gotzainenaz ari da] prevaleció de ordinario la voluntad de la corona, que manejó un argumento de eficacia: era preciso colocar al frente de la mitra a una persona fiel a la corona por tratarse de un obispado fronterizo, que era necesario mantener a buen recaudo. Lo que no quiere decir que hubiera sido bien gobernado por obispos residentes». Eta autore berak, Kalahorrara bezala Iruñera begira, ondorio hau aterako du: «En la provisión de obispos para estas sedes se tenían en cuenta diversas previsiones de buen gobierno; pero no la pastoral de que fuesen nativos y supiesen hablar el idioma de su tierra». AZKONA, T. (1981): «Historia de la Iglesia en el País Vasco. Otoño de la Edad Media: 1378-1516», in: VARI (1981): I Semana de estudios de historia eclesiástica del País Vasco. Vitoria: Facultad de Teología. 94, 97. Kalahorrako Diozesian, eta no nahi eta gugandik askoz hurbilago ere, zer esan aski legoke XIX-XX. mendetan Hierarkiak erbesteko botere politikoekin izan dituen loturez, eta ez, noski, euskal inkulturazioaren onetan.

11. Zilegi izan bekik hemen azpimarraketa labur bat, gurean hizkuntzaren alde egindakoak zein erlatiboak diren ikusteko balio liezaioke irakurleari ondoko agiriek. Gogora ditzagun Erromatik misio-herriez emandako Entziklika handiak: Benedikto XV.aren *Maximum illud* (1919); Pio XI.aren *Rerum Ecclesiae* (1926); Pio XII.aren *Evangelii praecones* (1951) eta *Fidei donum*; Joan XXIII.aren *Princeps pastorum* (1959); Paulo VI.aren *Evangelii nuntiandi* (1975), eta Joan Pablo II.aren *Egregiae virtutis* gutuna (1981), eta, azkenik, *Slavorum apostoli* (1985) eta *Redemptoris missio* (1990) Entziklikak. Ik., gainera, Vatikanoko II.ekoak: 1964an *Lumen gentium* (13, 17. z.) eta 1965ean *Ad gentes*, (8, 11, 15, 16, 22. z. Kontzilio-aurrean, Frantziako intelektual katolikoek ere lana aurreratu zuten: (1956): *L'Eglise, l'Occident, le Monde*. Paris: Libr. A. Fayard. Lehendik zetorren esperientziak gain kolonizazio/deskolonizazioen kontzientzia txarrak ere etzenkatu du, noski, mende honetan Mendebaldeko Elizaren herri-kulturekiko gogoeta-berritze hau.

12. Katalanaren eta gaztelaniaren historia sozialek —beren ofizialtasunezko estatusetan— antz gutxi dute euskararenarekin. Ezinbestean, Euskal Herriko Elizak askoz ere kultur oinarri eskasagoetatik eta inguruaren laguntza ahulagoarekin ekin behar zion lanari.